

บทที่ 1

มนุษย์กับวัฒนธรรม

1.1 ความหมายของมนุษย์

สิ่งมีชีวิตในโลกนี้ จำแนกออกได้เป็น 3 พวก คือ พืช สัตว์ และมนุษย์ (หรือคน) แต่ทางชีววิทยาถือว่สิ่งมีชีวิตในโลกนี้มีเพียง 2 พวก คือ พืช และ สัตว์ โดยนับว่ามนุษย์ หรือคน เป็นสัตว์โลกเช่นเดียวกับสัตว์จำพวกอื่น ๆ เพียงแต่ มนุษย์นั้นเป็นสัตว์พิเศษกว่าสัตว์จำพวกอื่น กล่าวคือ ธรรมชาติได้สร้างมนุษย์ให้มีคุณสมบัติพิเศษ คือมีประสาทพิเศษและมีมันสมองพิเศษเหนือกว่าสัตว์จำพวกอื่น มนุษย์จึงจัดเป็นสัตว์ประเสริฐ เพราะนอกจากจะมี "ความรู้สึก" โดยการสัมผัสแล้วยังสามารถ "นึกคิด" ได้ดีเลิศอีกด้วย ส่วนสัตว์ประเภทอื่น มีแต่ความรู้สึกโดยสัญชาตญาณ และมีความคิดในการเรียนรู้เท่านั้น เนื่องจากมนุษย์มีคุณสมบัติพิเศษเหนือกว่าสัตว์จำพวกอื่นนี้เอง มนุษย์จึงแยกตัวเองออกจากสัตว์โลกอื่น ๆ และจัดตัวเองว่า สัตว์ประเสริฐ ส่วนสัตว์จำพวกอื่น ๆ ในโลกนั้น มนุษย์จัดให้เป็นสัตว์เครื่องาน

บรรดาท่านนักปราชญ์ทั่วโลก ต่างมีความเห็นพ้องต้องกันเป็นเอกฉันท์ว่าเมื่อสัตว์มนุษย์ และสัตว์เครื่องานเกิดขึ้นมาในพื้นพิภพเป็นครั้งแรกนั้น ปรากฏว่าสัตว์ คือ มนุษย์ที่มีความอ่อนแอทางร่างกายกว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย เพราะไม่มีเขี้ยวเล็บสำหรับไว้ป้องกันต่อสู้อันตราย ไม่มีผิวหนังของร่างกายหนาแน่นพอที่จะใช้บุกป่าฝ่าดง และหังไม่มีขนยาวสั้น พอที่จะเป็นเครื่องต่อต้านความรุนแรงของคินฟ้าอากาศได้ ส่วนกำลังร่างกายนั้นก็น้อยกว่าสัตว์เครื่องานที่มีตัวตนขนาดเท่า ๆ กัน แต่ธรรมชาติได้สร้างสิ่งหนึ่งให้กับสัตว์มนุษย์ ให้มีคุณภาพดีกว่าสัตว์ทั่ว ๆ ไป สิ่งนั้นคือมันสมองซึ่งเติบโตขึ้นมาตามลำดับ ทำให้มนุษย์สามารถเชยิบฐานะความเป็นอยู่ของชีวิตให้สูงกว่าสัตว์ทั้งหมดทีละน้อย ๆ ทราบจนอยู่เหนือสัตว์ทั้งหมดในยุคปัจจุบันนี้ อนึ่ง ในบรรดาสัตว์เครื่องานด้วยกันทั้งหมดเท่าที่มีอยู่ในโลก ที่มนุษย์เกรงกลัวเป็นที่สุกยิ่งกว่าช้างและเสือนั้น

คือ สุนัข สุนัขนั้นนับว่าเป็นสัตว์โทศร้ายมากต่อมนุษย์ ครั้นต่อ ๆ มาเมื่อมนุษย์กินเนื้อสัตว์ และทิ้งกระดูกไว้ ถึงเวลากลางคืนสุนัขมากินกระดูกอยู่เรื่อย ๆ ทำอย่างนี้ไปนาน ๆ เข้า สุนัขก็เริ่มรู้สึกต่อบุญคุณของมนุษย์ ครั้นขึ้นกันไปนาน ๆ จนเกิดความคุ้นเคย ที่สุดก็อยู่ร่วมกันได้ สุนัขจึงกลับกลายเป็นสัตว์ที่จงรักภักดีต่อมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของอย่างยิ่ง⁽¹⁾

มนุษย์และสัตว์เครื่องจวน มีความเกิด ความแก่ มีโรครภัยไข้เจ็บเบียดเบียน และในที่สุดมีความตายลงด้วยกัน แต่มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ประหลาดต่างจากสัตว์เครื่องจวนอยู่อย่างหนึ่ง คือมีความจิตหรืออย่างที่เราเรียกกันในยุคปัจจุบันนี้ว่า "มันสมอง" เป็นเครื่องกำหนดว่าได้หมายรู้ ให้รู้จักสิ่งที่ดีและชั่ว รู้สึกสำนึกตัวได้ว่าสิ่งใดประพฤติปฏิบัติแล้วสิ่งนั้นจะก่อให้เกิดผลดี สิ่งใดปฏิบัติประพฤติแล้วสิ่งนั้นจะก่อให้เกิดผลร้าย เมื่อสำนึกรู้สึกได้ดังนี้ ก็ประพฤติปฏิบัติที่ต่อตามกันมา นอกจากจะมีดวงจิตหรือมันสมองนึกคิดสิ่งที่ดีและชั่วแล้ว ยังมีความละเอียด เป็นเครื่องยับยั้งกำกับอีก ส่วนความกล้านั้นมนุษย์กับสัตว์มีอยู่พอกัน แต่ความกลัวของสัตว์เป็นเพียงความกลัวพื้น ๆ ธรรมดา ไม่มีความละเอียด เข้าควบคุม ส่วนความกลัวของมนุษย์ยังมีความรู้สึกสำนึกละเอียด เข้าประกอบด้วย

อนึ่ง ความปรารถนาหรือความต้องการระหว่างมนุษย์กับสัตว์เครื่องจวนนั้น โดยพื้นฐานแล้วมีปริมาณพอกัน ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันเท่าใดนัก แต่บางอย่างความต้องการของมนุษย์มีมากยิ่งขึ้นกว่าความต้องการของสัตว์เครื่องจวนด้วยซ้ำไป เราะเหตุที่มนุษย์มีมันสมองและศาสนา เป็นเครื่องอบรมให้มีสติปัญญารู้จักยั้งคิด หาไม่แล้วโลกมนุษย์ รวมทั้งสัตว์เครื่องจวนนานาชนิด จะต้องถึงกับเสื่อมสูญสิ้นพันธุ์ไป แม้กระนั้นก็ยังมีความบางยุคบางสมัยที่มนุษย์เกิดความเห็นแก่ตัวเอง จนถึงกับเกิดการประหัตประหารชีวิตกันทั่วไปทุก ๆ มุมโลก บังเกิดความเสียหายทั้งทรัพย์สินและชีวิต อันมีค่านับด้วยพันล้านหมื่นล้าน ดังปรากฏมาแล้วในมหายุทธสงครามในอดีตที่ล่วงมา ถึงสองครั้งสองครา

1. เรือง อรรถวิบูลย์, "ข้าพระ-โยมสงฆ์" วารสารวัฒนธรรม, ปีที่ 15 ฉบับที่ 2 กุมภาพันธ์ 2519, หน้า 9.

ตามธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์เครื่องจวน โดยปกติแล้วมักจะมีความคิดถึงตัวเองเป็นธรรมดา แต่มนุษย์ก็ยังคิดว่าสัตว์ตรงที่ว่ามีมันสมองเป็นเครื่องเห็นยว้าง หากมนุษย์เราไม่มีมันสมองเป็นเครื่องเห็นยว้างแล้ว ก็จะมุ่งแสวงหาประโยชน์และความสุขให้แก่ตัวเองเป็นที่ตั้ง ไม่ยั้งยั้งใครตรงถึงภาวะของผู้อื่น สุดท้ายก็เกิดความแค้นแค้นซึ่งกันและกันจนถึงรบราฆ่าฟันกัน คุไปก็จะไม่ผิดแผกแตกต่างจากสัตว์เครื่องจวนโดย เหตุที่มนุษย์มีคุณสมบัติพิเศษกว่าสัตว์เครื่องจวนคือมีมันสมองและสติยังคิด จึงมีความนึกคิดสร้างความเชื่อ สร้างศาสนาเป็นเครื่องควบคุมสังคม และกล่อมเกลาลงใจ ทำให้เกิดความเมตตากรุณา ช่วยเหลือ เกื้อกูล ซึ่งกันและกัน และเพื่อแผ่ไปสู่สัตว์โลกอื่น ๆ ด้วย สิ่งนี้ มนุษย์เรียกว่า "มนุษยธรรม" คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นมนุษย์*

ด้วย มันสมอง สติ ความรู้สึกนึกคิด อันประกอบด้วยมนุษยธรรมเหล่านี้เอง ทำให้มนุษย์พัฒนาและวิวัฒนาการ สัญชาติญาณ และการดำรงชีวิตให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และห่างไกลจากสัตว์เครื่องจวนอื่น ๆ จนครองโลกได้แต่เดิมนั้น มนุษย์มีสัญชาติญาณดั้งเดิมอย่างเดียวกับสัตว์ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีสัญชาติญาณเหมือนกัน โดยธรรมชาติให้สัญชาติญาณแก่สิ่งมีชีวิตที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ

1. สัญชาติญาณแห่งการเอาตัวรอด หรือ สัญชาติญาณแห่งการป้องกันตัว เป็นสัญชาติญาณที่เกื้อกูลชีวิต เพราะชีวิตทุกชีวิตต่างก็ปรารถนาที่จะอยู่โดยปลอดภัย ไม่ต้องการความเจ็บปวด ความลำบากตรากตรำ อันจะมาบั่นทอนความสุข หรือชีวิตของคนให้สั้นลง
2. สัญชาติญาณแห่งอิสระภาพ เพราะชีวิตแต่ละชีวิตต่างก็ต้องการอยู่ในโลกโดยเสรี จึงยึดถือตัวเองเป็นที่ตั้ง ปรารถนาแต่อารมณ์ที่ตัวเองพึงพอใจ ไม่ต้องการความขุ่นข้องหมองใจ

การใช้สัญชาติญาณของสัตว์ สัตว์แสดงออกด้วยสัญชาติญาณดั้งเดิม ไม่มีการปรุงแต่งพฤติกรรม พฤติกรรมของสัตว์ทุกกรณีเป็นพฤติกรรมของสัญชาติญาณดิบ ๆ เช่น

* ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงมนุษย์ไว้ว่า "เป็นมนุษย์ (มน+อุษย) เป็นได้หัวใจสูง ถ้าใจต่ำเป็นได้แค่เพียงคน"

สัตว์จะกินทันทีเมื่อนึกอยากจะกิน และกินโดยไม่เลือกที่กิน ไม่เลือกเวลา ไม่เลือกสถานที่ และไม่เลือกว่าอาหารนั้นเป็นของใคร สัตว์กินเพราะสัญชาตญาณบอกว่าการจะกินและกินได้

สัตว์จะถ่ายหรือถ่ายทันที เมื่อนึกอยากจะถ่าย ถ่ายอย่างเปิดเผย และไม่เลือกที่ถ่าย ถ่ายเพราะสัญชาตญาณบอกว่าจะต้องถ่ายออกหรือจะต้องถ่ายออก

สัตว์นอนทันทีเมื่อนึกอยากจะนอน นอนโดยไม่เลือกว่าเป็นที่ควรนอน หรือไม่ควรนอน นอนเพราะสัญชาตญาณบอกว่าง่วงนอน

สัตว์จะหาคู่สืบพันธุ์ทันทีเมื่อเกิดอารมณ์ทางเพศ โดยไม่เลือกตัวเลือกวงศ์ สืบพันธุ์โดยเปิดเผยใช้พลังกำลังเพื่อความสำเร็จของตนฝ่ายเดียวไม่คำนึงถึงอารมณ์ร่วม สัตว์ประกอบกิจทางเพศเพราะสัญชาตญาณบอกว่าการร่วมเพศ

สัตว์จะจัดการความชุ่มชื้นในอารมณ์ด้วยเสียง เสียงร้อง ขู่ หรือคำราม หรือพลังกำลัง ไม่จัดการความชุ่มชื้นโดยการพยายามทำความเข้าใจ ไม่ใช่เหตุผล สัตว์แสดงอาการโต้ตอบ เพราะสัญชาตญาณบอกว่าจะไม่พอใจ

สัตว์ไม่เข้าใจและไม่สนใจถึงความต้องการของตัวอื่น อยากรจะทำสิ่งใดก็ทำทันที ไม่ต้องสนใจว่าตัวอื่นจะรู้สึกอย่างไรต่อการกระทำของตน ไม่สนใจว่าตัวอื่นจะมีความต้องการเช่นเดียวกับตนหรือไม่

หากนำพฤติกรรมของสัตว์มาเทียบเคียงกับพฤติกรรมของทารก หรือเด็กอ่อน ก็ให้เห็นได้ว่าเด็กก็กินทันทีเมื่อนึกอยากจะกิน ถ่ายทันทีเมื่อนึกอยากจะถ่าย นอนทันทีเมื่อนึกอยากจะนอน จัดการความชุ่มชื้นในอารมณ์ด้วยเสียงร้อง อยากรได้สิ่งใดก็ยึดถือเอาทันที ดังนั้น หากมนุษย์มีพฤติกรรมแบบเด็กไปตลอด มนุษย์ก็ยังไม่เป็นคนไม่ได้ เพราะพฤติกรรมของเด็กเกิดจากสัญชาตญาณดิบ เช่นเดียวกับสัตว์

มนุษย์วิวัฒนาการขึ้นสู่ความเป็นคนได้อย่างไร มนุษย์ตัวอ่อน (เด็ก) เมื่อเกิดใหม่ ๆ มีสัญชาตญาณตามธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตอันเป็นสัญชาตญาณดิบ แต่เนื่องจากมนุษย์มี

ประสาทส่วนสมองที่มีคุณภาพดีเห็นอกว่าสัตว์ จึงสามารถรับ เรียนรู้ และแสดงแบบอย่างที่ได้
รับมาได้ดี และกว้างขวางกว่าสัตว์ แบบอย่างที่ได้ก่ได้รับจากบิดามารดาเป็นแบบอย่างของคน
ซึ่งอยู่ในรูปของ "นิสัยคน" นิสัยคนเป็นกระแสพฤติกรรมที่ได้รับถ่ายทอดสืบต่อกันมาภายใต้
อิทธิพลแห่งวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเป็นสมาชิก เมื่อมนุษย์ค่อย ๆ รับนิสัยคนลงสู่ประสาท
สมอง แล้วสะสมไว้มากขึ้น มนุษย์ก็จะค่อย ๆ วิวัฒนาการก้าวเข้าสู่ความเป็นคนขั้นเรื่อย ๆ

วิธีดำเนินวิวัฒนาการของนิสัยคน นิสัยคนเป็นรูปแบบพฤติกรรมที่ได้รับการปรุง
แต่งมาก่อน แล้วเพื่อปกปิดสัญชาตคติ มนุษย์ที่ได้รับการปลูกฝังนิสัยคนไว้อย่างดี จะมี " ความ
เป็นคน " ในตัวสมบูรณ์แล้ว ย่อมจะไม่เปิดเผยสัญชาตคติออกมาให้เห็น จึงทำให้คน "ไม่
กินทันทีแม้กระหายอยากจะกิน แต่ต้องรอให้ถึงเวลากิน หรือจังหวะที่จะกิน ต้องกินในที่ที่จัดไว้
สำหรับกิน และกินอย่างมีระเบียบตามรูปแบบแห่งวัฒนธรรม" "คนจึงไม่นอนทันทีเมื่อนึกอยาก
จะนอน แต่ต้องนอนในที่ที่จัดไว้สำหรับนอนหรือที่ที่เหมาะสมที่จะนอนได้" "คนจึงไม่ถ่าย
ทันทีเมื่อนึกอยากถ่าย แต่ต้องถ่ายในที่ที่จัดไว้สำหรับถ่าย รู้จักเลือกได้ว่าที่ใดถ่าย (หรือ
ทิ้ง) ได้ และที่ใดไม่ควรถ่ายหรือทิ้ง" "คนจึงไม่ใช่เสียงร้อง เสียงขู่คำราม หรือพละ
กำลังเข้าซัด ความขุ่นข้องใจ แต่จะขจัดความขุ่นข้องใจด้วยปัญญา ด้วยการอธิบายหรือรับฟัง
เหตุผลเพื่อปรับความเข้าใจ" นิสัยคนเบื้องต้นเหล่านี้เกิดขึ้นในสมองสองทาง คือโดยนิสัยอัน
ได้รับการปลูกฝังมาอย่างดีแล้ว และโดยความอาย หรือความละอายแก่ใจอันเกิดขึ้นได้เอง
เพราะความพิเศษของสมองอีกทางหนึ่ง

เมื่อมนุษย์มี "แบบอย่างของความเป็นคน" อยู่ในนิสัยแล้ว พฤติกรรมของมนุษย์
ทุกกระบวนการจะช่วยปกปิดสัญชาตคติตามธรรมชาติอันเป็นสัญชาตคติไว้ได้อย่างมีขีด การ
สามารถปกปิดสัญชาตคติไว้ได้คี่นเองที่เป็นพื้นฐานเบื้องต้นของ "ความเป็นคน"

"ความเป็นคนควรมีลักษณะอย่างไร" ได้กล่าวมาแล้วว่า มนุษย์กลายเป็นคน
เพราะได้รับการปลูกฝัง "แบบอย่างของคน" ลงในนิสัย แบบอย่างของคน เป็นพฤติกรรม

ที่ได้รับการปรุงแต่งแล้ว คนปรุงแต่งพฤติกรรมเพื่อปกปิดสัญชาตญาณธรรมชาติอันเป็นสัญชาตญาณดิบ ถ้ามนุษย์ทิ้ง "พฤติกรรมปรุงแต่ง" หันกลับลงไปใช้สัญชาตญาณดิบอีก มนุษย์ก็จะมีสภาพเดียวกับสัตว์เหมือนเดิม ดังนั้น หากมนุษย์ปกปิดสัญชาตญาณดิบของตนไว้ได้มั่นคง เพียงใด "ความเป็นคน" ในตัวมนุษย์ก็ยิ่งสมบูรณ์มากขึ้นเพียงนั้น ในขณะที่ปกปิดสัญชาตดิบไว้อย่างมิดชิดนั้น สภาพ "ความเป็นคน" ของมนุษย์ควรอยู่ในลักษณะดังนี้

1. ต้องรู้จักกาลเทศะ คือ รู้จักวินิจฉัยได้ดีว่า จะควรหรือไม่ควรที่จะแสดงพฤติกรรมตามที่ตนต้องการในเวลาเช่นนี้ ในสถานที่เช่นนี้ต่อบุคคลเช่นนี้ ไม่ใช่พอสัญชาตญาณธรรมชาติเฝ้าเตือน พฤติกรรมก็ดำเนินงานทันที
2. ต้องรู้จักเหตุ รู้จักผล มองผลแห่งการกระทำโดยรอบด้าน มีใจกว้างพอที่จะรับฟังเหตุผลต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง แล้วจึงค่อยวินิจฉัย ไม่ใช่ยึดอารมณ์ของตนเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่อารมณ์ของตนเหนือเหตุผล คิดด้วยเหตุผล ทำด้วยเหตุผล
3. ต้องรู้ซึ่งถึงใจเขาใจเรา มีความยังคิดได้ว่า ผู้อื่นก็อาจมีความต้องการเช่นเดียวกับตน รู้จักยังคิดได้ว่าผู้อื่นจะมีความรู้สึกอย่างไร ต่อการกระทำของตน
4. คนต้องรู้จักแก้ไข ปรับปรุง และริเริ่มสร้างสรรค์ เพื่อให้ปัญหาที่เกิดขึ้นหมดไปด้วยความฉลาดและราบรื่น ไม่ใช่หลบหนีปัญหา มีจุดมุ่งหมายในการกระทำเพื่อความ "อยู่ดีกินดี" ไม่ใช่พอใจสภาพที่พอ "อยู่ได้กินได้" อยู่ตลอดไป คนต้องมีความสะเทือนใจเมื่อเห็นความเลื่อม เห็นความไม่เหมาะสม และคิดปรับปรุง

แต่อย่างไรก็ดี เนื่องจากลักษณะความเป็นคน เป็นพฤติกรรมที่ถูกสร้างไว้ในนิสัย เพื่อให้นิสัยแสดงออกในลักษณะที่สวยงามน่าดู ปกปิดสัญชาตญาณดิบอันน่าเกลียด ไว้เบื้องล่าง สัญชาตญาณดิบจึง เป็นพฤติกรรมที่ถูกกดเก็บซ่อนไว้ภายใต้นิสัยและมักจะถูกซ่อนอยู่เสมอ ดังนั้น หากคนมีความสมบูรณ์ในปัจจุบัน มีความสงบในอารมณ์อย่างสม่ำเสมอแล้ว สัญชาตญาณดิบก็ไม่ค่อย แสดงตัวออกมาให้เห็นได้ แต่เมื่อใดที่คนเกิดเวทนาอย่างแรงกล้า เช่น หิวจัด

กระหายจัด โกรธจัด จนเลยจุดอดทนแล้วรูปแบบแห่ง "ความเป็นคน" ก็อาจจะถูกขัดทิ้งไป และเมื่อนั้นสัญชาตญาณดิบก็จะแสดงตนออกมาให้เห็นทันที ซึ่งอาจออกมาในรูปของการ โกรธ ยื้อแย่ง ขโมย แผลเสียด โหมกกำลัง และยอมตาย นิสัยแห่งความเป็นคน จึงตกอยู่ที่ใต้อิทธิพลของอารมณีกี่หนึ่ง

กระบวนการสร้างนิสัยเพื่อปกปิดสัญชาตญาณดิบ เมื่อมนุษย์ตัวอ่อน(เด็ก) ค่อย ๆ เจริญขึ้นท่ามกลางสิ่งแวดล้อม เด็กจะรับรูปแบบกิริยาของสิ่งแวดล้อมเข้าไปติดอยู่ในประสาท แล้วแสดงออกมาเป็นพฤติกรรม หากพฤติกรรมนั้นเกิดขึ้นบ่อย ๆ สม่่าเสมอ พฤติกรรมก็จะคงรูปเป็นนิสัย สิ่งแวดล้อมจึงมีอิทธิพลในการกำหนดคนนิสัยคนอย่างสำคัญ⁽¹⁾

1.2 ความหมายของวัฒนธรรม

"วัฒนธรรม" มีความหมายกว้างมาก เป็นการยากที่จะให้คำจำกัดความที่ครอบคลุม สมบูรณ์ และกระชับรัดกุม นักวิชาการ และผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม ได้ให้ความหมายของ "วัฒนธรรม" ไว้พอสรุป นำมาทำความเข้าใจได้ ดังนี้

1.2.1 "วัฒนธรรม" เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี และภาษาสันสกฤต แปลว่า "ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ ธรรมคือความเจริญ" มีใช้เป็นหลักฐานทางราชการครั้งแรกในประเทศไทย เมื่อพุทธศักราช 2483

การบัญญัติคำว่า "วัฒนธรรม" ขึ้นใช้นี้ มุ่งหมายให้เป็นคำเทียบเท่ากับคำว่า "Culture" ในภาษาอังกฤษ ส่วนในภาษาอังกฤษนั้นมาจากภาษาฝรั่งเศส และภาษาฝรั่งเศสก็ได้ดัดแปลงมาจากภาษาลาตินอีกต่อหนึ่ง⁽²⁾

-
1. ภิญโญ ศรีเมือง, "กระบวนการสร้างมนุษย์" วารสารวัฒนธรรม, ปีที่ 15 ฉ.2. 2519, หน้า 27 - 30.
 2. จิราภรณ์ นากพิน, "ความสำคัญของวัฒนธรรม" วารสารวัฒนธรรม ปีที่ 17 ฉบับ 9 กันยายน 2521, หน้า 31 - 31.

1.2.2 ความหมายตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ดังนี้ "วัฒนธรรมหมายถึงความถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญของงาน ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน"

การที่ภาษาไทยเพ่งบัญญัติคำว่า "วัฒนธรรม" (พ.ศ.2583) ขึ้นใช้นั้น มิได้หมายความว่าก่อนหน้านี้ ไทยเราไม่มีวัฒนธรรม หรือไม่รู้จักวัฒนธรรม แท้จริงเรามีวัฒนธรรม และรู้จักวัฒนธรรมมาแต่อดีตกาล เป็นแต่เรียกแตกต่างกันออกไป ว่าชนธรรมนิยมบ้าง ประเพณีบ้าง กิริยามารยาทบ้าง แล้วแต่จะพูดถึงว่าเป็นส่วนไหนของวัฒนธรรม

1.2.3 วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ที่อยู่รวมกันในรูปแบบขององค์กรทางสังคมสร้างสรรค์ขึ้น เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ หรืออีกนัยหนึ่งวัฒนธรรมก็คือวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ นั่นเอง โดยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเรื่องของกลุ่มชนหรือสังคม วัฒนธรรมจึงมีการอยู่เสมอเนื่อง และวัฒนธรรมก็ไม่ได้อยู่ในลักษณะที่หยุดนิ่งอย่างที่แลเห็นว่าเป็นมาอย่างไรก็เป็นอยู่อย่างนั้น หากเป็นการเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับชีวิตของบุคคล และการดำรงอยู่ของสังคม การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะโดยธรรมชาติ มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่สร้างวัฒนธรรมจากการเรียนรู้ หากได้เกิดจากสัญชาตญาณที่ถ่ายทอดกันตามกรรมพันธุ์ เช่นบรรดาลัทธิสังคมอื่น ๆ ไม่ มนุษย์เมื่อได้เรียนรู้และมีประสบการณ์มากขึ้น ก็อาจคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของตนได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เพื่อความเหมาะสมกับการดำรงชีวิตในสังคม โดยทั่วไปลักษณะทางวัฒนธรรมประกอบด้วยระบบความเชื่อ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม สถาบันเหล่านี้มีความหมายต่อกันและกันในอันที่จะทำให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ต่อไป⁽¹⁾

1. ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม, รายงานการวิจัย เรื่องการพัฒนาการตลาดทางวัฒนธรรมในประเทศไทย, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524 หน้า 1-2.

1.2.4 วัฒนธรรม ตามความหมายขององค์การยูเนสโก หมายถึง "วิถีชีวิต" ซึ่งหมายรวมถึง แนวทางดำรงชีวิต ระเบียบประเพณี ขนบธรรมเนียม ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติ ค่านิยม และพฤติกรรมโดยส่วนรวมที่สังคมยอมรับ และถือปฏิบัติสืบต่อมา โดยอาจมีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงไปตามสภาพแวดล้อม และกาลเวลา

1.2.5 "วัฒนธรรม" ที่ใช้อยู่ตรงกับคำภาษาอังกฤษ Culture ซึ่งแปลจากรากศัพท์ว่า การปลูกฝัง หรือการเพาะปลูก หรือการอบรมวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้ก่อกำเนิด ทะนุบำรุง ถ่ายทอด และเป็นผู้เปลี่ยนแปลง วัฒนธรรม และวัฒนธรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นทั้งที่ยังคงปฏิบัติอยู่ก็ดี หรือที่จางเลือนไปบ้างแล้วก็ดี นั้นเป็นผลของความคุ้นเคยซ้ำซ้ำนานๆ (Experience) ของมนุษย์ที่ได้ปฏิบัติในสังคม เพราะการเกี่ยวข้องติดต่อกับธรรมชาติ และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน วัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นโดยไม่รู้สึกรู้สึ จากผลของการทดลองปฏิบัติ และความผิดพลาดต่าง ๆ ซึ่งกลายเป็นความรู้ความชำนาญ และมนุษย์ย่อมปฏิบัติกิจการต่าง ๆ โดยการทดลองตามลำดับมา เมื่ออย่างใดบ้างเกิดผลดีก็คัดเลือกเอาไว้เป็นแบบอย่าง ฉะนั้น ตลอดเวลาที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาก็ตรวจค้นหัดแปลงจนได้ ได้วางระเบียบเป็นแบบอย่างแห่งวิถีการความคิด และลักษณะแห่งวัตถุซึ่งเมื่อเรียกรวม ๆ กัน ก็คือ "วัฒนธรรม" ของหมู่ชนนั้น (1)

1.2.6 พระยาอนุমানราชชน ได้อธิบายว่า วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง และปรับปรุง ผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอดกันไว้ เอาอย่างกันได้ ทั้งผลิตผลของส่วนรวมที่มนุษย์ได้ เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา ตลอดจนความคิดเห็น ความประพฤติ และกิริยาอาการ หรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม เป็นหนึ่งเดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น เป็นมรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

1. เกษม อุทยานิน (ศาสตราจารย์), "วัฒนธรรม-อารยธรรม" วารสารวัฒนธรรม ปีที่ 17 ฉบับที่ 7 กรกฎาคม 2521, หน้า 16-21.

1.2.7 จากหนังสือสารานุกรมสังคมศาสตร์ กล่าวว่า วัฒนธรรมคือมรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

คำว่า "มรดกทางสังคม" นี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นราธิพงศประพันธ์ได้ประทานคำอธิบายว่า หมายถึง ของที่เป็นสสารและของที่ไม่เป็นสสาร เช่น กวีนิพนธ์ ศิลปะ และอื่น ๆ และธรรมเนียมประเพณีอันเป็นสิ่งที่ไม่ได้แตะต้องไม่ได้ ทั้งนี้ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการก่อร่างสร้างความปลอดภัย ภูมิปัญญาของประชาชาติ วัฒนธรรมของประชาชาติต่าง ๆ ถ้าจะเปรียบเทียบดูแล้วจะเห็นได้ว่า มีลักษณะต่างกัน วัฒนธรรมของแต่ละประชาชาติย่อมมีลักษณะเฉพาะของตน จึงจะถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมของประชาชาตินั้น ๆ

วัฒนธรรม คือมรดกทางสังคมของมนุษย์ วัฒนธรรมแต่ละสมัยก็มีลักษณะเฉพาะตามสมัยนั้น ๆ วัฒนธรรมโบราณบางอย่างอาจกลายเป็นของป่าเถื่อนสมัยนี้ไปก็ได้ เช่น เพียงระยะ 100 ปีมานี้เอง การเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินของข้าราชการในประเทศไทย ก็ใช้เพียงถุงผ้าอย่างเดียวไม่สวมเสื้อ วัฒนธรรมสมัยโบราณ ซึ่งมีความเจริญอยู่ในระดับสูง แต่ในปัจจุบันอาจถือว่าไม่เหมาะสม ไม่สมควรก็ได้ คำว่าวัฒนธรรม ตามความหมายนี้จึงเป็นเสมือนขั้วมันไต่แห่งความเจริญ ความเจริญในยุคหลังมีมากเท่าใด ความเจริญในยุคแรกก็กลายเป็นล้าสมัยมากเท่านั้น แต่ถ้าความเจริญในยุคหลังไม่สามารถก้าวไปให้สูงกว่ายุคแรกได้ โดยคงตัวอยู่ในระดับเดิมหรือต่ำลงมา เราก็เรียกว่าวัฒนธรรมทรงหรือเสื่อม แล้วแต่กรณี

"วัฒนธรรม" ในความหมายว่า คือ "มรดกของสังคม" นั้น นักวิชาการทางวัฒนธรรมได้อธิบายไว้ พอสรุปว่า

สิ่งที่จะเป็นมรดกนั้น จะต้องเป็นสิ่งที่เรียนรู้อบรมสั่งสอนกันได้ และสามารถสืบทอดต่อกันชั่วลูกหลาน จากบรรพบุรุษหนึ่งสู่อีกบรรพบุรุษหนึ่งเรื่อยมา มิใช่มรดกที่เก็บงำไว้เหมือนกับคนมีเงิน แต่เก็บเงินนั้นไว้ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ทำนองปู่โสมเฝ้าทรัพย์ เช่นนี้ ไม่เรียกว่าเป็นมรดกของสังคม เราคงได้ยินได้ฟังว่าคนโบราณนั้น หวงวิชาเป็น

นักหนา ศิลปินแต่ก่อนคิดประดิษฐ์อะไรขึ้นมาสักชิ้นหนึ่ง บางทีก็ไม่มีประจักษ์ยืนยันว่าเป็นฝีมือของท่านผู้ใด ใช้เครื่องมือหรืออุปกรณ์อะไรบ้าง ดูเป็นเรื่องเงื่อนงำไปเสียหมด จริงเท็จอย่างไรไม่ทราบ เคยได้ยินว่าศิลปินผู้หนึ่งได้สร้างบานประตูพระอุโบสถแห่งหนึ่งไว้เป็นที่สวยงามจับใจยิ่งนัก แต่ปรากฏว่าเมื่อศิลปินผู้นั้นสร้างเสร็จแล้วได้ทิ้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการสร้างวิจิตรศิลป์นั้นทิ้งไว้ตามหนาม เพื่อไม่ให้ใครรู้กรรมวิธี นับเป็นเรื่องน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อเป็นมรดกของสังคมแล้ว ก็ย่อมเป็นเรื่องเฉพาะ มรดกของคนกลุ่มหนึ่งหรือของชาติหนึ่ง จะเหมือนกับของคนกลุ่มหนึ่งหรือชาติหนึ่งย่อมไม่ได้ เพราะพื้นฐานหรือโครงสร้างของสังคมในอันที่จะสะสมมรดกขึ้นมา ผิดแผกแตกต่างกัน⁽¹⁾

- 1.2.8 ตามความหมายทางสังคมวิทยา และมนุษยวิทยา วัฒนธรรม คือ
 - รูปแบบหรือวิถีการดำรงชีวิต
 - ความเจริญในทางพุทธปัญญา
 - พฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์
 - ความประเพณีหรือการปฏิบัติที่สังคมยอมรับ
 - เอกลักษณ์ของชนชาติ
 - มรดกสังคม

นักสังคมวิทยาถือว่า สังคมหนึ่ง ๆ ต้องมีวัฒนธรรม เมื่อมนุษย์เกิดมาในสังคม มนุษย์ก็ต้องมีวัฒนธรรม จะเป็นวัฒนธรรมอย่างไร ชนิดไหน ดีหรือเลว เหมาะหรือไม่เหมาะ ก็ขึ้นอยู่กับพื้นฐานหรือโครงสร้างของสังคมนั้นนักสังคมวิทยาจึงมองวัฒนธรรมด้วยความเป็นกลาง ไม่นำพาต่อคุณค่า หรือความรู้สึกใด ๆ มาเกี่ยวข้องในแบบที่จะทำให้มีความเข้าใจว่าวัฒนธรรมอันนี้ดี วัฒนธรรมอันนั้นเลว หรือ วัฒนธรรมสูงต่ำกว่ากัน เพราะความดีหรือความงามนั้น แม้

1. ม.ประชิตโรมรัน, "มรดกของสังคม" วารสารวัฒนธรรม, ปีที่ 15 ฉบับที่ 1 มกราคม 2519 หน้า 7-10.

ในทางสุนทรียศาสตร์ก็ไม่อาจจะลงมือได้ หากสิ่งใดที่มีคุณค่าถือเป็นวัฒนธรรม

1.3 วัฒนธรรม สำคัญอย่างไร

วัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชาติ เป็นกระจกเงาส่องความเป็นมาของชาตินั้น ๆ ชาติที่จะเจริญโดยสมบูรณ์ ย่อมเจริญด้วย วัฒนธรรมทั้งในทางวัตถุและจิตใจ

วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาคารที่อยู่อาศัย เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ ความคิด ความเชื่อถือ ศีลธรรมจรรยา ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีการต่าง ๆ

วัฒนธรรมจำพวกที่เกี่ยวกับวัตถุ มีความสำคัญแก่ชาติในการแสดงออกซึ่งรูปแบบที่เกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง เป็นเครื่องแสดงถึงสัญลักษณ์ของชาตินั้น ๆ โดยเฉพาะ ความประณีตงดงามของศิลปกรรม สถาปัตยกรรมแต่ละสมัย เป็นวัฒนธรรมที่แสดงออกถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติ สิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องดึงดูด ใจแก่ผู้พบเห็นให้รู้สึกเกิดความนิยมยกย่อง เป็นสิ่งสำคัญในการเชิดชูเกียรติแก่ชาติ

วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ การมีศีลธรรม จรรยา ระเบียบประเพณี และพิธีการต่าง ๆ ซึ่งมีความสำคัญแก่ชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการแสดงออกถึงแบบฉบับอันดีงามประจำชาติ เป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยบรรเทาความวุ่นวายในสังคมให้ลดน้อยลง เพราะการประพฤติปฏิบัติของผู้จรโลงวัฒนธรรมในชาตินั้น เป็นไปในทางที่ดีงาม มีจรรยา มารยาท เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน จัดเป็นผู้ส่งส่งด้วย วัฒนธรรมทางจิตใจ มีขนบธรรมเนียมอันเป็นแบบแผนที่น่านิยมยกย่อง ตลอดจนพิธีการที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ชาติที่จะอยู่เป็นชาติได้ และเจริญรุ่งเรือง จะต้องต้องมีวัฒนธรรมจำพวกนี้เป็นเครื่องจรโลงจิตใจอีกด้วย

วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ย่อมสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่

สมบูรณ์ ถ้าวัฒนธรรมของชาติใดหนักไปในประเภทใดประเภทหนึ่ง ก็เกิดความไม่สมดุลกัน เจริญไปในทางวัตถุเกินไป แต่ในทางจิตใจไม่เจริญตาม ในที่สุดก็เกิดความหายนะ เจริญทางจิตใจเกินไป แต่ทางวัตถุไม่เจริญตามก็ไม่ได้ ดังนั้น วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้จึงต้องมีความสัมพันธ์ตามส่วนที่ควรกัน อันอยู่ในดุลพินิจของสังคม จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมของชาติเป็นสิ่งสำคัญที่เราควรช่วยกันบำรุงรักษาส่งเสริมให้มีความเจริญออกงามชาติใดไม่รู้จักกระตือรือร้นในการบำรุงรักษาอาจถูกชาติอื่นรุกรานในทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นเพื่อไม่ให้ถูกรุกรานก็จะต้องรู้จักปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้เจริญ ให้เป็นไปตามสภาพการณ์ที่เหมาะสม คัดแปลงให้ดีขึ้น สิ่งใดของเราคืออยู่แล้วก็พยายามดำรงรักษาไว้ ถ้าไม่เช่นนั้น อาจถูกวัฒนธรรมของชาติอื่นที่มีอำนาจแรงกว่าเข้ามาแทนที่ได้

โดยปกติวัฒนธรรมทางวัตถุย่อมคลี่คลายก้าวหน้า และเปลี่ยนแปลงไปเสมอ ขึ้นอยู่กับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการพัฒนาทางความคิด และ ศิลปะ ส่วนวัฒนธรรมทางจิตใจนั้น ส่วนใหญ่จะมีระบบความเชื่อทางศาสนา ที่ลัทธิควบคุมอยู่ แต่อาจจะแปรเปลี่ยนไปในทางเสื่อมได้ หากมนุษย์ในสังคมนั้น ส่วนใหญ่ห่างเหินจากศาสนา

1.4 มรดกทางวัฒนธรรม

มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนหรือเนื้อหาของวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต คือ การทำมาหากิน การตั้งแหล่งที่อยู่อาศัย การหย่อนใจ การป้องกัน รักษาโรคภัยไข้เจ็บ ระบบความเชื่อ เครื่องนุ่งห่ม การคมนาคม การศึกษา และการปกครอง แบบแผน หรือเนื้อหาของวัฒนธรรม ที่เกิดในอดีตเหล่านี้บางอย่างก็หมดหน้าที่ความสำคัญไป แต่บางอย่างก็ยังคงมีความสำคัญสืบเนื่องอยู่ เพราะมนุษย์ในสังคมนั้นยังคงยึดถือปฏิบัติต่อมา⁽¹⁾

1. ศรีศักร วัลลิโภคม, op. cit.

1.5 วัฒนธรรม และ อารยธรรม

มีบ่อยครั้งที่บางคนตีความหมายของอารยธรรม เช่นเดียวกับความหมายของวัฒนธรรม จนสับสนกันไปหมด ด้วยเห็นว่าเป็นความเจริญเหมือนกัน จะมีก็แต่นักวิชาการบางสาขาเท่านั้นที่แยกใช้กันออกไป อย่างเช่นที่นักมานุษยวิทยา ก็มักใช้ในกรณีที่เป็นความเจริญยิ่งของวัฒนธรรม กล่าวคือ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดมาก่อน แล้วขยายตัวขึ้นเป็นอารยธรรมในเมืองใหญ่ ๆ พุค่าง่าย ๆ อารยธรรมเกิดจากการรวมตัวของวัฒนธรรมนั่นเอง

ความเจริญทางวัฒนธรรมนั้น แตกต่างกับความเจริญในทางอารยธรรมตรงที่ว่า ความเจริญทางวัฒนธรรมนั้น มีลักษณะประจำชาติแอบแฝงอยู่ อันถือเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติที่ไม่เหมือนใคร และไม่มีใครเหมือน อย่างเช่นภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทยเรา ไม่ว่าจะเอาไปตั้งไว้ในส่วนใดของโลก ผู้สนใจศิลปะดูก็จะเห็นได้ทันทีว่า เป็นภาพจิตรกรรมของไทย หรือลักษณะการไหว้ของคนในเอเชีย นั้น การไหว้ของคนไทยแตกต่างออกไปตรงที่การค้อมศีรษะลงมาจรดมือที่ประนมอยู่ อันเป็นการวิวัฒนาการจากนาฏศิลป์ไทย สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะประจำชาติ หรือลักษณะเฉพาะทางเชื้อชาติที่เป็นความเจริญทางวัฒนธรรม มิใช่เป็นความเจริญทางอารยธรรม

การแต่งกายสากลนิยม การนั่งโต๊ะรับประทานอาหารด้วยช้อนช้อม ตลอดจนการจัดระบบการศึกษา และการปกครองแบบตะวันตก เป็นความเจริญแบบอารยธรรม แต่ภาพจิตรกรรมของไทย การกราบไหว้ การสอนให้มีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา ครูอาจารย์ มีกิริยามารยาทอ่อนน้อม ระบบครอบครัว เป็นความเจริญทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นแบบฉบับของไทย โดยเฉพาะไม่เปลี่ยนแปลง

1.6 มนุษย์กับวัฒนธรรม

เมื่อมนุษย์พัฒนาวิถีการดำรงชีวิตให้สูงกว่าสัตว์ มากขึ้น ๆ ในยุคต่อมา มนุษย์จึงไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะทำการต่อสู้หรือแข่งขันความเป็นอยู่ของตนกับสัตว์อื่น ๆ อีกต่อไป

แต่จำเป็นที่จะต้องต่อสู้แข่งขันกับพวกมนุษย์ด้วยกัน ส่วนอาวุธที่นำมาใช้แข่งขันกันก็คือ "มันสมอง" นั่นเอง วิธีการแข่งขันต่อมนุษย์ด้วยกันครั้งแรกเริ่มที่เดียวนั้นได้แก่การชักชวนให้เกิดหมู่คณะขึ้นในระหว่างพวกกันเองก่อน แล้วมีเครื่องหมายสำหรับหมู่นั้น ๆ เป็นสัญลักษณ์ ตัวอย่างเช่น การแต่งกายโดยมีเครื่องหมายและคำพูดภาษาของหมู่นั้น ๆ เป็นที่สังเกตเครื่องหมายอันเป็นสัญลักษณ์นี้เอง วิวัฒนาการมาเป็นระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียม และประเพณีมาตามลำดับ โดยเฉพาะสังคมหนึ่ง ๆ ก็มีระเบียบประเพณีเป็นอย่างหนึ่ง ต่อมาภายหลังจากมนุษย์ได้เจริญขึ้นทางธรรมชาติ และมีวิวัฒนาการในแต่ละยุค และสังคมที่เจริญขึ้นเกิดเป็นลักษณะความเจริญในด้านต่าง ๆ ตลอดจน แนวปฏิบัติ ประเพณี พฤติกรรมร่วมกัน อันเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนขึ้นจนกลายเป็นวัฒนธรรมประจำหมู่นั้น สังคมและประเทศชาติ

ดังได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าวัฒนธรรมเกิดขึ้นเพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างและที่มนุษย์เราสามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรมได้เป็นอย่างดีนั้น ก็เพราะมนุษย์มีลักษณะทางกายและทางจิตเป็นพิเศษเหนือสัตว์ที่บังพวง ฉะนั้น ในประเทศตะวันตก การกล่าวประนามบุคคลใดว่า "เป็นผู้ไม่มีวัฒนธรรม" ย่อมถือกันว่าเป็นคำประนามที่ร้ายแรงที่สุดในบรรดาคำประนามทั้งหลาย เพราะเขาแปลความลึกซึ้งไปถึงว่า โดยปรกติมนุษย์ต้องมีวัฒนธรรม หากปราศจากวัฒนธรรมเสียแล้วก็หมายความว่า ผู้นั้นต่ำกว่ามนุษย์ชาติดังนี้

ตามหลักวิชาการของวัฒนธรรม ถือว่าคนเกิดมามีชีวิตอยู่ในรูปแบบที่ต้องประพฤติปฏิบัติ ที่เราเรียกว่าวัฒนธรรมพร้อมอยู่แล้ว คนจะต้องเรียนหลักเกณฑ์ และระเบียบของสังคมหรือไม่ก็ถูกบังคับให้อยู่ในกฎเกณฑ์นั้น ๆ นับแต่ลืมตาสู่โลกจวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต

วัฒนธรรม มีลักษณะไม่อยู่นิ่ง ไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง เลิกร้าง สร้างสรรขึ้นใหม่ โดยผสมผสาน เลียนแบบ และถ่ายทอดรับช่วง มีการเผยแพร่ แลกเปลี่ยนจากแหล่งกำเนิด ซึ่งพอสรุปได้หลายทางดังนี้ คือ

1. การเดินทาง ท่องเที่ยว ค้าขาย

2. การอพยพ ย้ายถิ่น
3. การเกิดจากผลของสงคราม ถูกเข้าครอบครอง ถูกกลืน
4. เสียนแบบ
5. การผสมผสาน
6. การยอมรับนับถือศาสนา

วัฒนธรรมมีการเจริญสูงสุด ทรงตัวอยู่ดำเนินสืบต่อมาและเข้าสู่การเสื่อม เมื่อพันยุคพันสมัย แต่วัฒนธรรมบางอย่างก็ยังไม่เสื่อมสูญไป ยังสืบต่อมาเป็นมรดกสังคม และมีมรดกทางวัฒนธรรม บางอย่างเมื่อเสื่อมสูญไปแล้ว ก็อาจถูกฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ได้ โดยขึ้นอยู่กับค่านิยม และสภาพแวดล้อมทางสังคม

วัฒนธรรมอาจพบจุดจบลงได้ หรือกลายเป็นวัฒนธรรมตาย เช่น การทำम्मี่ของชาวอียิปต์โบราณ หรืออาณาจักรโรมัน อาณาจักรขอม เป็นต้น เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เพื่อวางกฎเกณฑ์ ข้อบังคับ หรือระเบียบในการดำรงชีวิต วัฒนธรรมจะมีอยู่ได้ ก็แต่มนุษย์ยังคงดำรงกันอยู่ในสังคมเท่านั้น ถ้ามนุษย์ในกลุ่มสังคมนั้นเสื่อมโทรมลงด้วยการที่รับเอาของใหม่เข้ามาขัดแย้งกับสภาพการดำรงชีวิต หรือการไม่ยอมเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมเสียเลย ก็อาจทำให้วัฒนธรรมเสื่อมโทรมจนถึงสูญไปเลยก็ได้